

nak levelei, melyekben nem egyszer esik szó ifjú gyámoltjairól.

Irodalmi szempontból különösen érdekesek azok a sorai, melyekben tizenhat éves keresztleányát, Vörösmarty Ilonát köszönti névnapja alkalmából (1862 aug. 17.). Nem a képeslapok táviratstílusú üdvözlete ez, hanem egy tartalmánál fogva is nagyobbigényű, részletes intelem, egy modernebb kiadású Parainesis-leányok számára. Egyéb jeles tanácsai között itt ajánlja gyámleánya figyelmébe, hogy ápolja «a kegyeletnek szent érzelmeit, mert belőlük erednek legszebb erényeink». A gondos gyámapa szellemi magvetése nem vesztett kárba; a kegyelet virága íme tovább él az utódok szívében. Ennek gyümölcse az az újabban megjelent kedves könyv (*Emlékeim Deák F. politikai és magánéletéből*), mely Vörösmarty leányának, Széll Kálmán egykori miniszterelnök hitvesének, a «haza bölcsé»-re vonatkozó följegyzéseit tartalmazza.

A kéziratot Vörösmarty Ilona kívánsága szerint unokájának, Bernrieder Ferencnek kellett volna közölnie a nyilvánossággal, az ifjú hirtelen és váratlan elhunytá következtében azonban ez nem történhetett meg s így a boldogult szerző öhaját leánya, Bernrieder Jánosné váltotta valóra.

A hálás emlékezés jegyében készült érdekes könyv a nagy államférfiú alakját többféle vonatkozásban és igen rokonszenvesen eleveníti föl, de bár a sorok közül kiérzik a szeretet meghatottsága, a testi és leiki arculat rajzában nyoma sincs az elfogult túlzásnak. A szerző nyolcéves korában, 1854-ben, tehát még atyja életében, találkozott először későbbi gyámjával, kinek mindvégig kedvence maradt. Deák élete alkonyán hozzá is költözött s keresztleánya családjá köréből tért utolsó útjára.

Ferenczi Zoltán háromkötetes életrajza után, az új kiadvány révén a régi kép nem módosult ugyan, de azért az emlékezések szíves fogadtatásra számíthatnak, mert a szerző helyzeténél fogva szinte forrásértékük van.

A könyvnek Vörösmarty családja sorsát ismertető lapjai is figyelemreméltók.

Előadásának egyszerű közvetlenségét szemléltesse az itt következő, tartalmilag is érdekes részlet: «Az utolsó reggel kódösen, setéten derengett, midőn Deák Ferenc szobájába léptem s Béla testvérem és Sibrik János távoztak.

Épen elmúlt egy nagy roham, oly erős, oly tartós, hogy félték, nem bírja ki. Most kimerülve ült székében s maga elé nézett. Így érkezett el tíz óra. Szemei, melyek előbb lázban égtek, fáradtak lettek s hevült arca sápadt, kezei kékek, fázni kezdett. Miután két nap óta többször mutatkozott hasonló fázás, az orvos tanácsára meleg ruhákat raktunk karjaira, anyámmal és az ápolónővel; de látva, hogy a fázás nem szűnik, Kovács tanárért küldtem s kerestem fivéremet, ki épen jött.

Deák Ferenc meglátva Vörösmarty Bélát a szobába lépni, magához szólította s a következőket mondta: «Irní» — «ceruzát» — midőn testvérem tollal, tintával közeledett felé: «Nem látok» — «Gyujtsatok gyertyát» — «Világosabb legyen». — Ezek voltak Deák Ferenc utolsó szavai.

Az intim mozzanatokban gazdag s a Deák-irodalom szempontjából kétségtelenül számottevő, becses kiadvány tetemesen elő fogja mozdítani multunk egyik nagy alakjának és környezetének többoldalú megismerését. B. Gy.

Egy «nagy nő» élete és halála. A békekötés óta nagy kelete van a terjedelmes regényeknek. A kiadók jobban sajnálják a papirost az ósztóvér könyvecskékre, mint a kis fejszék is nagy fába vágatnak. Lázás sietséggel foly a munka, mindenestre gyorsabb ütemben, mint aminőt valódi magyarányú alkotások elmélyedő megérlelése és szerkezeti megépítése megkívánna. Így esik azután, hogy a versenyben többnyire a könnyed routine kerül élre a súlyosabb tehetséggel szemben.

Erdős Renée a pillanatnyi élenjárók között feltűnő helyet vívott ki az olvasók kegyében. Vaskos könyveit újabb meg újabb kiadásokban olvassák, egy-egy új regényének pedig már a híre is a tömegek bizonyos rétegében izgatott várakozást ébreszt.

Különben a nem mindennapi íráskészséget, az éles megfigyelőképességet s a hangulatkeltés ügyességét a komoly bíráló sem tagadhatja meg tőle. De ennek joga van aziránt is faggatózni: vajjon mind e képességek a művészi és morális koncentrációnak abban az egységében jelentkeznek-e, mely az érdekes olvasmányt egyszerűsmind művészi élménnyé is bélyegzi? S ez a faggatózás Erdős Renée névze

nem jár valami megnyugtató eredménnyel.

Legújabb regénye, a *Báró Herzfeld Clarissz*, egy úkeletű budapesti tipust állít a cselekmény középpontjába: az úgynevezett «nagy nő» típusát. E «démon»-elemzés valami nagy tárgyi újságnak ugyan épen nem mondható, de ezen a területen — úgy látszik — a közönség egy jellegzetes rétegének kíváncsisága és izguló hajlama is kifoghatatlan. A szép és veszedelmes «bestiák»-ra határozottan jó idők járnak. «Párduc»-voltuk már magában is sokat ígér s ha párducságukat tudatos módszerességgel dajkálják nagyra s mint-egy elvi magaslatra emelik: eleve is nyert ügyük van a napi regényfogyasztók fóruma előtt.

Herzfeld baronessz ilyen bölceletileg megalapozott démon. Mérhetetlen gazdagságú plutokrata család sarja, melynek «varjasi» előneve elnyelt egy ősi Varjassy-családot, birtokostul-minde-mentül. Ennek helyét a Herzfeldek minden téren elfoglalták s nagy kötelesség-tudással be is töltötték: egyikük a földbirtokosságban, másikuk miniszter-ségben vagy főrendiházi tagságban, valamennyiök pedig — már három generáción át — a katolikus egyházban is. S Clarissz esetében még egy hamisítatlan gentry-anya is «közbelépett», hogy a Herzfeldek hagyományos vörös haja helyett az ő arcát bronzszínű fürtök árnyékolják.

S a család nőtagjai — ugyancsak már három nemzedéken át — a varjasi kastélyban Mária Terézia ágyában alsznak. Clarisszal is e történelmi nevezetességű helyen találkoznunk először, mindjárt a regény második lapján. S ez a baldachinos ágy azután a történet folyamán még egynéhányszor felmerül, egyre kényesebb és végzetesebb fordulatok színteréül. Fatális bútordarabbá lesz, akárcsak holmi régi «végzet-román»-ok átokfogta tárgyai.

Erdős Renée Clarissza csak *abban* nem lát semmi fátumszerűt, hogy a nagy királynő ágya most — Herzfeldeket szolgál. Sőt, e lipótvárosi *Cleopatra lussuriosa* hiszi és vallja, hogy legalább is királynői helyhez volna joga: «Nos, meglátjuk: Herzfeld Clarissz tud-e egy kicsit királynő lenni? Mert tulajdonképen annak kellene lennie.» Mikor pedig egy bécsi színházi előadáson (a drámaíró Victor báró premiérején) az egész Herzfeld-dinasztia felvonul, egy osztrák újságíró ezt mondja rólok: «Amekkora vagyont ez az őt pályozó

képvisel, abból egy kis jóakarattal helyre lehetne állítani a régi monarchiát.» — «Én nem is értem — feleli rá pesti kartársra —, ezek miért nem koronáztatják meg magukat?» — «Nem mennek bele bizonytalan üzletekbe» — válaszolja a bécsi.

Vallásiakban ez a «nagy nő» már régen «felülemelkedett» a katolicizmus hittételein. «Katolikus lennék — mondja — ha nem volna mennyország, pokol és purgatórium, ami a halálom után leselkedik rám. Ez nagyon hasonlít a nagymama plumpuddingjához, amiből gyermekkoromban, ha rosszul tanultam, büntetésül kiszedték a mazsolát s úgy kellett megennem. Ellenben, ha aznap jól tanultam, akkor a nagymama még a saját puddingjából is kiszedte a mazsolákat s az én tányéromra tette. Végül már, miután rendszerint jól tanultam: készakarva tettem hibákat az órámon, hogy ne kelljen annyi mazsolát ennem. Igen, igen! Jó volna hinni valamiben — de mazsola nélkül.» Naplója egy helyén pedig így mélyenkedik: «Jó volna hinni, hogy van felettünk egy láthatatlan Isten, aki a mi salaktalan lelkünkre éhes. De az az érzésem, hogy Isten kihányta gyomrából az emberiséget, mert utálatosnak találta. És magától értetődik, hogy ez a kihányt emberiség azóta még utálatosabb.» — «Mikor fogsz már egyszer egészségesen gondolkodni?» — kérdi tőle nagyapja. — «Valláserkölcsi alapon gondolod, nagyapja? Á la bourgeois, hogy ne mondjam á la canaille! Milyen jól állna ez nekem!»

Épily rosszul «állna neki» a hazafiság is. — «Patriotizmus? — kérdezte és eleven, piros szája grimaszba torzult. — Nem, ez az egy méreg még nem jutott el hozzám!» — Ime: a «katolikus» Herzfeldek a vallás kérdésében s a «magyar» Herzfeldek a hazafiság kérdésében nemzedékek során sem jutnak tovább az érzéketlen, sivár tagadásoknál. Haladás e részben csak abban mutatkozik, hogy a kései sarj — Clarissz — már egyenest *büszke* ezekre a negatívumokra.

S e negatívumok tulajdonában azután végül kifejleszti magában az egyetlen pozitívumnak: saját becses Énjének zabolátlan kultuszát. «Végezetül mégis csak egy vallás van: az Én-ben való hit. Az Én, mint legfőbb és legkívánatosabb ideál, az Én, mint cél és legfőbb jutalom.»

Ennek a kívánatos ideálnak meg-

valósítása a regény tárgya ; nem csoda, ha hibából bűnbe, tisztátalanságból fürtelembe haladunk. Aminő a «cél», olyan a «jutalom». A nietzschei gyökerű «erős cselekedet vágya» itt ugyancsak olcsó szenczióba torkollik : a milliárdos forradalmárnő egy muszka inas karjában követi el az élet egyedüli értelmét jelentő «erős cselekedet»-et. Tant de bruit pour un — Szergej! A regény elején azt halljuk Clarisszról : «gyáva és tudós szűz». Nos : a későbbiekben alaposan megjön a bátorsága és elmegy a belátás! A filozófiai garnirozás azért mindvégig megmarad. «Hogy rajtam, bennem, a gondolkodásomon, az erkölcsiségemen változtatson az, ha én egy férfié leszek!... Nekem van egy pár súlyos problémám az étellel szemben, de ezek közé sohasem tudnám beállítani azt, hogy én éjszaka kinek a karjában alszom el.» S mikor a Szergej-ügy után (vagy inkább : közben) férjhez megy : leánysága elajándékozásának emlékéért büszkén hordozza, akár valami becsületrendet : «Szegyném magam, ha úgy lettem volna Mondegg felesége, hogy előtte Szergejt nem ismertem volna.»

S mit szólnunk ehhez a Szergejhez, a háború óta regényeinkben fölöttébb divatos, ittrekedt, rejtelmes multó orosz fogoly-figurák e diszpéldányához? «Un Parsifal rustique» — halljuk róla a regény kezdetén. S azután kiderül, hogy ez a Parsifal nem egészen parsifali módra viselkedik a maga Kundryjával szemben. Minden poklokon keresztül vállalja a dicső szerepet a «nagy nő» baronessz mellett, hogy «hozzátartozzék a szépítőszereihez». S ha Parsifalnak ily kevésbé Parsifal, parasztnak is époly kevésbé «rustique». Sőt! Kiderül az is, hogy nem is Plotin Szergej, hanem Balaskin Sándor, nem is paraszt, hanem gróf, nem is kozák közlegény volt, hanem cári testőrtiszt! Itt aztán már veszedelmesen közel járunk a varróleány-romantikához! Erdős Renéeben van annyi írói rártartás, hogy cselekményét nem e mozi-csattanó felé hegyezi ki ; erre a motívumra nagyobb hangsúlyt nem helyez, az egészet bizonyos romantikus dugárúként helyezi el regényírói poggyászában. De mi benne így is multhatatlanul érzünk valami kis számítást : «Wer vieles bringt, wird manchem etwas bringen, und jeder geht zufrieden aus dem Haus».

Erdős Renée házából végül az erkölcsi érzés is megbékélve szeretne

hazatérni. De ennek itt elég fukar kezekkel mérnek. Az ál-paraszt muszka ugyan, mikor a pohár csordultig telt s mikor férfi-tisztességérzetében és — szemérmében megaláztatik, közmegegyezésre kioltja ezt a «dobogó hisztériát». De azért a mi szemünkben ő sem épen magasodik a megsértett erkölcsi világrend képviselőjévé, de még a férfiméltóság szobrává sem, sőt, mi tagadás, nem hallgathatjuk némi enyhe mosoly nélkül lelkendező áradozását áldozata felől, mellyel ekként dicsőíti azt egy asszonygyilkos magyar paraszt «kollégája» előtt : «Hogy volt jogom, hogy elvegyem az életét? Én, egy hitvány, rongy férfi, ezt, aki a világ legnagyobb asszonya lehetett volna! Halottad valaha Napoleon nevét? Hát ez az lett volna a szerelemben, ami Napoleon volt mint katona, mint hadvezér.»

Pedig azt is el kell ismerni, hogy a regénynek épen ez a szakasza, a két gyilkos férfi jelenete, művészi tekintetben is figyelemreméltó, nem közönséges erejű lélektani rajz.

Igy kavargog Erdős Renée regényírásában hatástkeltő művészet és művészkedő hatásvadászat ; amaz nem bír zavartalanul érvényesülni emennek úntalan közbelépése miatt. Emberlátása — mely pedig éles — és képzelme — mely pedig gazdag — egyremásra alkuba bocsátkozik a raffinementnal, mely aztán ez emberlátást nem egyszer erőszakossá teszi s e fantáziát számítóvá. Ezért nem mutatja «démon»-rajza a művészi igazságnak és komolyságnak azt a mértékét sem, mint Lulu arcképe Wedekind *Erdgeist*-jában. Ezért nyer könyve bizonyos vásári ízt s ezért kívánczított bírálatom élére is a regény címe helyett az *Egy «nagy nő» élete és halála* megjelölés.

Hamlet, mikor a szellemjelenetben megbizonyosodik nagybátyja gazsága felől, így hördül fel : «Hol a tárcám? Leírom, hadd írom le!» Nem tehetek róla, de az Erdős Renée-szerű írók mocsár-rajzainál többnyire ebben az alakban csendül felém felháborodásuk hangja : «Hol a közönség tárcája? Leírom, hadd írom le!»

S a tárcák szívesen meg is nyílnak. Erdős Renée könyvei nem *egyszer* szoktak megjelenni. E legutolsó regényének címlapján is ez a szokatlan jelzés olvasható : «Első kiadás», mely mintegy posztulálja a továbbiakat. Ismerek valóban kitünő magyar regényírókat, kik bízvást odanyomathatnák könyveik címlapjára : «Utolsó kiadás»...

Erdős Renée regényének hősnője egy helyen azt mondja: «A tehetség első ismertetőjele a szemérmertelenség.»

Utalva erre a megállapításra, nem sok rosszajúság kívántatik hozzá, hogy ismertetésemet ezzel fejezzem be: manapság kevés *tehetségesebb* regényíró van Magyarországon Erdős Renée-nél.

Rédey Tivadar.

Giovanni Papini: Kenyér és Bor.

Ezen a címen jelent meg a minap Giovanni Papini új verskötetete, mely már csak azért is érdekes, mert egy hosszabb elmélkedés vezet be a költészetéről s annak mai szerepéről (G. Papini: Pane e vino, con un soliloquio sulla poesia. Firenze, Vallecchi). Hol van a mult emberöltő Carducci-Paseoli-D'Annunzio triáza! — sóhajt fel Papini. Az első szerepét kis archeológus költők bitorolják. A másodiknak intim költészete szűk realizmusba fulladt. A francia parnassienek iskoláján nevedett kaméa-gyártók, a Walt Whitman nyomdokait taposó motor- és repülőgép-rajongók az anyag előtt borulnak le imádatlalt. Velük szemben az elvont filozófiai eszméken töprengő költők raja tépdési észak ködjeit. De a két tábor megegyezik valamiben: a technika vívmányaiban, a tiszta ész filozófiájában egyaránt önmagát bálványozza az ember. Azonban ha végül ez az önmagában és az emberiségben vetett bizalma is szertefoszlott: a minden idegen, gondolati elemlett meg-tisztult «tiszta költészet», csak intuíció ábrándját hajszolja. Az absztrakt gondolat, lelkesedés, személyiség, ritmus, sintaxis, értelem kiküszöbölésével — eljutottunk a dadaizmushoz és futurizmusig.

Igy veszett ki — folytatja Papini — a materializmus, majd cinizmus karjai közt vergődő emberiségből a költői érzék és a költőkből a költészet. A poeta Plato szerint Isten küldöttje. De mikor a magunk szeretetéből is kiábrándultunk már! Carducci türelmes kézműveshez hasonlítja egy helyütt a költőt. Ma géppel készül minden! Pascoli gyermeknek mondja magát. De mikor az istenek halottak! Dante úgy írt, «amint a szeretet diktálta.» De hiszen a csodálkozó gyermekszem tisztaságát is megrontja ma a világ! Francis James szépség-alamizsnát-gyűjtő koldusának üres marad a tarisznyája és Papini úgy látja, hogy egyedül Victor Hugo meghatározása

maradt teljes érvényben: «I.e poete est un accusé».

Miért tűnt el hát — kérdi Papini — az élet királynője, aki nagy és erős korszakokban legmagasabban szokott lebegni, belelát a világ legmélyebb titkaiba, míg zenéjébe a szellem finom ködön keresztül szűrődnek át az érzékiség, az anyag hangjai és világánál felcsillan homályából az elvont gondolat. Hova lett a nagy olasz költők teremtető fantáziája?

Elveszett, mert elveszett a *szellem*, mely egy eszményből merítené erejét és inyenek a szeretet ad szárnyat. Hiszen a régi nagyokat is alig értjük már meg, mert nem érzünk velük rokonságot. A képzeletet guzsba kötötte az anyag és gondolat önzése, a kiábrándultság nihilizmusa.

A Papini költészetfelfogása alapján véve romantikus. Számára a poézis Istennel, a világgal, az emberekkel való egyesülés a szeretet jegyében. Ez egyesülésben a költő megtalálja az Életnek azt az átfogó, titkos értelmét, melyet a fizikus, metafizikus és a gyakorlati élet embere egyaránt hiába keres: «A boldogsághoz szeretet kell; hogy a világot szerethessük, meg kell azt előbb ismernünk, át kell éreznünk, fel kell fedoznünk — és ezt a felfedezést költészetnek hívják». S lévén a költészet hit és egyesülés Istennel, a költő rokon a szenttel: Szent Ferenc, Szent Bonaventira, Szent Tamás költők is voltak.

Papini hajlama a hatalmas ihlet művészet s nem a pepecselő miniatör türelmes munkája felé vonzza. Századokon keresztül a kettő szinte párhuzamosan halad az olasz irodalom történetében. Jacopone Todi mellett ott van a finom formaművész és filozófus: Cavalcanti, a gránitból faragott Dante mellett a babérlombos Petrarca, az ihlet ellenállhatatlan hevét követő Michelangeloval szemben Tasso. Ma csak a «művész» él epigonokban, de a poeta elrejtőzött. Elrejtőzött, mert elveszett a hit.

A modern költészetnek fel kell támasztania halottaiból ezt a hitet, ha újból az élet királynője akar lenni.

Ennyi a bevezetés költői képekbe burkoltt elmélete, melynek igyekeztünk némi rendszer-látszatot adni.

Papini új verses köteté harminc költeményt tartalmaz. Vajjon igazolják-e ezek a világnak és művészetnek azt a fölfogását, melyet Papini előszavában körvonalazott?